

PODDANSKÉ SEZNAMY A STUDIUM ŽIVOTNÍCH CYKLŮ VENKOVSKÉHO OBYVATELSTVA V RANÉM NOVOVĚKU

Příklad čelední služby na východočeském panství Choltice

Ladislav NEKVAPIL

Poddanské seznamy či *soupisy* představují jeden z pramenů typických pro české prostředí (např. vedle unikátního *soupisu obyvatel podle víry 1651*), ve kterém běžně zdomácněly po třicetileté válce v souvislosti s utužováním poddanských poměrů v zemi. Jejich vývoj však sahá až do první půle 16. století, kdy byla na velkých panstvích s rozvinutou patrimoniální správou za účelem nutné evidence osiřelých dětí poddaných a jejich majetku, který se dočasně dostal pod správu vrchnosti (do jejich dospělosti), zavedena tzv. *sirotčí registra*, popř. *registra přístavní* neboli *knihy stavění sirotků* (v německých oblastech *Waisenstellungs-Register*). Registra byla sestavována každoročně zpravidla ve stejném termínu (nejčastěji na přelomu roku), ve kterém se sirotci měli dostavit do vrchnostenské kanceláře („stavění sirotků“), kde se rozhodlo o jejich osudu v nadcházejícím roce. Nejčastěji se zjišťovalo, zda a kam budou dáni do služby, případně bylo zaznamenáno, kdo a z jakého důvodu se stavění neúčastnil. Tyto údaje byly zapsány do zmíněných seznamů, přičemž každý rok docházelo k jejich opisování (jméno dotyčného a věk) a doplňování aktuálními informacemi. Tím byl položen základ ke vzniku vcelku přesné evidence nejmladší generace poddanského obyvatelstva včetně údajů věkových. Zprvu byly změny vzniklé v každém následujícím roce dopisovány do původního soupisu, což do značné míry zhoršovalo přehlednost dokumentu, až později – během první půle 17. století – se ustálila praxe každoročního vytváření seznamů nových.¹⁾

1) Přepřacovaný a doplněný text vychází z kapitoly *Sirotčí a poddanské seznamy (Mannschaftsbücher)* výukového textu Ladislav NEKVAPIL – Šárka NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, *Prameny pro výzkum sociálních a náboženských dějin českého venkova v raném novověku*, Část 1: *Prameny pro výzkum soci-*

Postupem času, z důvodu snahy o podchycení stále většího okruhu poddaných, bylo přistoupeno k rozšíření spektra evidovaných osob. Nejprve se jednalo kromě sirotků o všechny poddanské děti, zhruba po třicetileté válce již byli zcela běžně evidováni všichni dědiční poddaní, především na větších dominiích. De facto v této podobě se vedení poddanských seznamů udrželo na některých panstvích až do poloviny 19. století.²⁾

Zaměříme se nyní na poddanské seznamy z období po třicetileté válce, které se v archivních fondech vyskytují v největší míře a možnosti jejich využití pro badatele jsou zřejmě nejširší. Co se vnitřního členění pramene týče, obvykle je rozdělen na příslušné – do rychet sdružené – obce, přičemž na začátek soupisu bývá zařazeno správní centrum panství.

V rámci těchto obcí jsou uváděny jednotlivé rodiny, často sociálně stratifikované v kategoriích sedláci, chalupníci, domkáři, podruzi a sirotci (příp. vdovy a sirotci). Každý člen dané rodiny je identifikován jménem a věkem, u přednosta domácnosti, jehož jméno bývá v seznamu graficky předloženo, je uváděno povolání (zaměstnání), někdy rovněž označení domu, u rolníků případně velikost obhospodařované půdy. Tyto víceméně standardní údaje jsou doplněny různým druhem poznámek, jejichž obsáhlost do značné míry určuje informační hodnotu celého pramene. Díky nim je zpravidla možné určit, kde se daný člověk vyskytuje (zejména je-li doma, nebo kde a u koho slouží), jaké je jeho povolání či jaké výše dosahuje jeho roční mzda.

Poddanské seznamy představují jeden z nejvýznamnějších pramenů patrimoniální proveniencce ke studiu sociálních dějin venkova v raném novověku. K jejich masivnějšímu vytěžení však ze strany badatelů doposud nedošlo. Jejich hodnota tkví především v širokém spektru možného využití, se zvláštním zřetelem na studium historické rodiny,³⁾ zejména v oblastech,

álních dějin, Pardubice 2013, s. 19–27, zde s. 57–62. Dostupné z URL: <https://app.box.com/s/d5jsm4al26ruu2yvt8ez>, [cit. 2. 3. 2019].

2) Jednotlivé vývojové fáze vedoucí od sirotčích register k poddanským seznamům přibližuje Josef KRIVKA, *Význam poddanských seznamů pro demografické bádání*, Historická demografie 4, 1970, s. 50–58. K soupisům sirotků a poddaných v konkrétních lokalitách např. Jan AL SAHEB – Petr MARŠÁLEK, *Soupis sirotků hukvaldského panství z roku 1663*, Sborník Státního okresního archivu ve Frýdku-Místku 8, 2007, s. 45–68; Helena SMÍŠKOVÁ, *Přehled soupisů poddaných ve fondech pobočky Státního oblastního archivu v Děčíně*, Historická demografie 19, 1995, s. 7–22.

3) Jan HORSKÝ – Eduard MAUR, *Die Familie, Familienstrukturen und Typologie der Familien in der Böhmisches Historiographie*, Historická demografie 17, 1993, s. 7–35, zde s. 9–10.

pro které se v archivních fondech dochovaly v souvislých ročních řadách bez výraznějších mezer.⁴⁾

Na základě poddanských soupisů lze provádět historicko-demograficky orientovaný výzkum zaměřený například na zjišťování reprodukčního chování a věkové struktury populace, migraci, sociální stratifikaci společnosti, případně studium proměn historické rodiny.⁵⁾ K tomuto účelu se nabízí jejich kombinace v první řadě s farními matrikami, s jejichž pomocí je možné korigovat případné nedostatky typické pro poddanské seznamy, například evidenci osob na dané panství příslušných, bez ohledu na jejich skutečnou přítomnost (častá evidence tzv. „mrtvých duší“). Z opačného úhlu pohledu je pak možné poddanskými seznamy rovněž doplňovat chybějící údaje v matrikách, zejména při sestavování rekonstrukce rodin.⁶⁾

Značný potenciál poddanských seznamů tkví v možnosti studia – v domácích poměrech – dosud nepříliš reflektovaných dějin čeledi a čelední služby, pro které je tento pramen více než příhodný. V řadě případů – v závislosti na existenci a informační hodnotě poznámek v soupisech standardně vedených – totiž umožňuje kromě sledování počtu aktuálně sloužících v jednotlivých letech stanovit také běžnou délku služebního poměru a jeho charakter, geografický horizont čelední služby či mzdové poměry sloužících. Nevýhodou tohoto pramene ve vztahu k čelední službě je nemožnost zjištění podílu sloužících na celkovém počtu přítomných obyvatel, ale pouze podíl na počtu dědičných (tedy místně příslušných) poddaných.⁷⁾

4) Např. Karel DUDÁČEK et al., *On using the 1661–1839 lists of subjects of the Třeboň dominion to study the age structure of the population*, *Historická demografie* 13, 1989, s. 59–124; Michaela HOLUBOVÁ, *Venkovské poddanské obyvatelstvo podle věku a rodinného stavu v 2. polovině 17. století a v polovině 19. století. Analýza poddanských soupisů pro panství Dobruška*, Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Profesoru Lumíru Dokoupilovi k sedmdesátinám 12, 2005, s. 33–36; Pavla HORSKÁ, *Rodinná strategie ve vesnici Záblatí na třeboňském panství (1661–1820)*, *Historická demografie* 17, 1993, s. 131–152; Markéta SELIGOVÁ, *Geografická mobilita poddaného obyvatelstva v první polovině 18. století ve světle poddanských seznamů*, *Historická demografie* 28, 2004, s. 55–109.

5) To nejnověji ukázala Markéta PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ, *Život poddaných v 18. století: osud, nebo volba? K demografickým, hospodářským, sociálním a rodinným aspektům života venkovských poddaných na panství Horní Police*, Praha 2015. K možným využitím pramenu pro historicko-demografický výzkum viz Eduard MAUR, *Základy historické demografie*, Praha 1983, s. 64–67.

6) Zhodnocení poddanských soupisů jako důležitého pramene viz Tamtéž, s. 33–37; J. KŘIVKA, *Význam poddanských seznamů*, s. 51–53.

7) Josef KŘIVKA, *Čeď v poddanském hospodářství po třicetileté válce a její podíl na celkovém počtu vesnického obyvatelstva*, *Historická demografie* 2,

Přesto hodnotí Josef Křivka poddanské soupisy jako nejdůležitější pramen pro zjišťování sociálního původu a věkové struktury čeledi.⁸⁾ Ne vždy jsou však věkové údaje sirotčích či poddanských seznamů hodnoceny kladně,⁹⁾ k jejich správnosti je nutné přistupovat velmi obezřetně.

Právě čelední službu a její výzkum v období raného novověku jsme zvolili jako ideální příklad, na němž je možné demonstrovat využitelnost poddanských seznamů coby mimořádného pramene zachycujícího osudy i zdánlivě „bezejmenných“ venkovanů. Základní charakteristiku čelední služby formuloval v roce 1983 britský historický statistik John Hajnal,¹⁰⁾ její platnost ovšem zdaleka není univerzální. Hajnalova definice reflektuje většinu základních parametrů sloužících v rámci oblasti *European marriage pattern*,¹¹⁾ přičemž pracuje s tvrzeními, že čeleď byla neženatá (neprovdaná) skupina mladých lidí ve věku mezi 10 a 30 lety, její celkový podíl ve společnosti se obvykle pohyboval v rozmezí 6–10 %, byla integrována do domácností svých zaměstnavatelů, kde pracovala na základě časově omezeného smluvního vztahu. Důležité je tvrzení, že čelední služba neměla trvalý vliv na sociální status sloužících.¹²⁾

V tuzemských poměrech lze v kontextu právního a sociálního vývoje raného novověku definovat čelední službu jako svébytnou formu pracovního smluvního vztahu na dobu určitou, po kterou má zaměstnanec od zaměstnavatele nárok na spravedlivou mzdu, stravu a ubytování. Její parametry jsou upraveny dobovými právními předpisy městského, zemského či vrchnostenského práva a dalšími speciálními normami. Čelední služba neovlivňuje trvale sociální status zaměstnance (v duchu Hajnalova pojetí).

1968, s. 2–8, zde s. 3–4; Jan HORSKÝ, *Příspěvek ke studiu venkovské poddanské čeledi v 16.–18. století (panství Třeboň – sonda)*, Archivní časopis 43, 1993, č. 3, s. 145–166, zde s. 149.

8) J. KŘIVKA, *Čeleď v poddanském hospodářství*, s. 4.

9) Josef GRULICH, *Migrační strategie. Město, předměstí a vesnice na panství České Budějovice ve druhé polovině 18. století*, České Budějovice 2018, s. 161.

10) John HAJNAL, *Two kinds of preindustrial household formation system*, in: Richard Wall et al. (eds.), *Family forms in historic Europe*, Cambridge 1983, s. 65–104.

11) Koncept *European marriage pattern* definuje způsob východního a západního utváření historické rodiny, včetně hranice mezi oběma modely. Je význačný neobvykle vysokým sňatkovým věkem a odpovídá dnešnímu chápání „západní rodiny“, tedy *Western family*. Více viz John HAJNAL, *European marriage patterns in perspective*, in: D. V. Glass – D. E. C. Eversley (eds.), *Population in History. Essays in Historical Demography. Volume I: General and Great Britain*, London 1965, s. 101–145.

12) J. HAJNAL, *Two kinds*, s. 96–97.

Jedná se o životní fázi zpravidla mladých svobodných lidí před jejich vstupem do manželství,¹³⁾ jejímž prostřednictvím dochází k upevnění sociálních a pracovních návyků a rovněž k částečnému naspoření finančních prostředků potřebných k získání nezávislosti na vlastních rodičích. Služba představuje významný prostředek mobility raně novověkého člověka.¹⁴⁾

Řada autorů se otázky raně novověké čeledi dotkla v rámci výzkumu sociální stratifikace venkovské či městské společnosti, případně v souvislosti se studiem historické rodiny a její podoby, a to zejména na základě rozboru *soupisu obyvatel podle víry z roku 1651*, méně již s využitím jiného typu pramene. Abychom však mohli postihnout jakékoliv trendy či zvyklosti spjaté se životním cyklem raně novověkého člověka, musíme jeho životní dráhu, nebo alespoň tu část, kterou se hodláme zabývat, studovat na základě série dat (sériové prameny), která nám takové „zúčastněné pozorování“ umožní. Jde tedy o nezaměřování se primárně na STAV, který lze popsat například díky analýze statického soupisu podle víry 1651, nýbrž na PRŮBĚH.¹⁵⁾

Co však takové studium v případě čelední služby do značné míry komplikuje, je právě stav a kvalita pramenné základny. Někteří badatelé, jež se pokoušeli v rámci výzkumu životních cyklů v raném novověku a 19. století rekonstruovat mimo jiné podobu čelední služby, „ztroskotala“ na pramenné základně, která jejich vyličení této instituce značně komplikovala. Z těchto historiků jmenujme například Josefa Grulichy, jenž se zabýval životními cykly venkovských poddaných v oblasti jižních Čech v průběhu 16.–18. století, přičemž čelední službu jako životní fázi přiblížil ve zmíněném období na základě čtyř pramenů, a sice poddanských soupisů pro město Prahatice (1585) a panství Třeboň (1586), soupisu obyvatel podle víry 1651 pro panství Chýnov a přiznání daně z hlavy pro stejné dominium (1692),

13) V tomto smyslu chápe čelední službu i J. Schlumbohm, jenž ji vymezuje jako životní fázi mezi dětstvím a sňatkem, věkově tedy mezi 14. rokem života a vstupem do manželství, který je závislý na výši sňatkového věku (v daném místě a čase obvyklém). Viz Jürgen SCHLUMBOHM, *Lebensläufe, Familien, Höfe. Die Bauern und Heuerleute des Osnabrückischen Kirchspiels Belm in proto-industrieller Zeit, 1650–1860*, Göttingen 1994, s. 222.

14) Ladislav NEKVAPIL, *Čeď a čelední služba ve východních Čechách v 17. a 18. století*, disertační práce FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2019, s. 43.

15) Takový přístup, tedy „zúčastněné pozorování“ projektované na základě archivních písemných pramenů na historický výzkum a sledování jevů v jejich průběhu, odpovídá kvalitativním metodám užívaným v sociální antropologii od 60. a 70. let 20. století. V případě historických věd můžeme hovořit o „antropologizaci historického bádání“.

kde přímé sledování kontinuity či průběhu čelední služby nebylo úplně možné.¹⁶⁾ Obdobně se této záležitosti zhostila Alice Velková v případě výzkumu životních cyklů na panství Štáhlavy v 18. a 19. století, kdy autorka konstatovala, že pro sledování čelední služby měla k dispozici poddanské soupisy pouze z počátku 19. století, navíc nebyly dostupné pro každý rok a tudíž mohla zkoumat jen základní otázky u kohorty osob narozených v letech 1791–1800. Jako ukázkou osudů konkrétních sloužících připojila A. Velková případy dvou poddaných, u kterých se jí podařilo blíže rekonstruovat jejich osudy.¹⁷⁾ Zcela nejbliže se kvalitativnímu studiu čelední služby na základě seriálových evidenčních pramenů dostala Markéta Pražáková Seligová, která s využitím poddanských soupisů coby primárního pramene zpracovala demografický vývoj panství Horní Police metodou rekonstrukce rodin pro počátek 18. století a zároveň se pokusila přiblížit průběh životních cyklů tamní populace. V rámci svého výzkumu se tak poměrně detailně věnovala i problematice čelední služby, ačkoliv, jak sama zhodnotila zpracovávané seznamy poddaných, jejich kvalita není taková, aby bylo možné tento fenomén plně postihnout. V případě hornopolského panství prameny nedůsledně evidují poddanskou službu i sociální původ služebnictva, navíc se soupisy nedochovaly pro všechna léta, proto autorka některé aspekty sledovala pouze v omezené míře a jen v pětiletých intervalech v období 1710–1729.¹⁸⁾ Doposud nejkomplexněji zpracovanou analýzou čeledních poměrů v 18. století v tuzemské historiografii se jeví práce Věry Slovákové pro jihomoravské panství Slavkov, pro které autorka excerpovala kontinuální řadu poddanských a sirotčích seznamů z mimořádně dlouhého období let 1754–1802. Ze svých analýz však vyjmulu učně a tovaryše, které nepovažuje za součást čeledi, což je přístup z našeho pohledu přinejmenším diskutabilní.¹⁹⁾

16) Josef GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*, České Budějovice 2008, s. 203–211.

17) Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009, s. 362–371. Blíže viz TAŽ, *Složení domácností a problematika čelední služby na panství Štáhlavy počátkem 19. století*, in: Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi, Praha 2003, s. 140–161.

18) M. PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ, *Život poddaných v 18. století*, s. 289–322.

19) Věra SLOVÁKOVÁ, *Služba v městském a venkovském prostředí na Moravě ve druhé polovině 18. století*, Časopis Matice moravské 137, 2018, č. 2, s. 273–293; TAŽ, *Životní poměry dívek a mladých žen ve vsi Křenovice v 18. století*, Historická demografie 42, 2018, č. 2, s. 211–237.

Důležitou, byť nepublikovanou prací, která může sloužit jako srovnávací materiál či zdroj jinde ve východočeském regionu nepopsaných jevů, je rukopis pardubického archiváře Františka Svatoně s názvem *Sociální postavení vesnické čeledi na Pardubicku v XVI. a XVII. století*, který představuje cennou materiálovou studii postavenou na podrobném výzkumu nejruznějších pramenů vrchnostenské proveniencie z velkostatkového fondu pardubického panství. Rukopis se věnuje problematice mezd, stavění sirotků a poddaných, panské (dvorové) služby či zblhání čeledi.²⁰⁾

V předkládané studii vycházíme z částečné analýzy poddanských seznamů pro východočeské panství Choltice, a to ve dvou dvacetiletých obdobích v 17. a 18. století. V prvním případě jsme se zabývali léty 1681–1700, která lze z demografického hlediska hodnotit jako dobu poměrně „klidnou“ s výjimkou doznívajícího moru z roku 1680 a výraznější neúrody v první půli 90. let,²¹⁾ která se na Cholticku projevila zvýšenou úmrtností.²²⁾ V 18. století jsme se zaměřili na období let 1765–1784, které bylo poznamenáno zejména silným hladomorem v letech 1771–1772. Důvodů k výběru těchto časových rozmezí jsme měli hned několik, tím nejpádnějším byla samozřejmě dochovalost pramenů. Obě tato období jsou totiž pramenně pokryta nejkompaktněji, v rámci prvního jsme se museli obejít bez jednoho ročníku poddanského soupisu (1691), ve druhém období pak v archivním fondu chybí soupisy z let 1767, 1770 a 1772, byť je zcela nepochybné, že sepsány byly. Ani to však není výrazná překážka ve studiu čelední služby, potažmo životního cyklu dětské a dospívající složky společnosti. Obě období se však co do kvality vedení soupisů liší, proto se jim budeme na následujících řádcích věnovat samostatně.

Co se týče společných prvků poddanských soupisů vedených v 17. a 18. století, je to především jejich struktura, která se proměnila jen minimálně. V seznamech ze 17. století nacházíme sepsání sirotků v úvodu každého

20) Státní okresní archiv (SOkA) Pardubice, Sběrka rukopisů, fasc. 9, č. 268, František SVATONĚ, *Sociální postavení vesnické čeledi na Pardubicku v XVI. a XVII. století*, Pardubice 1959 (rukopis, 31 stran).

21) V letech 1694–1696 „řádl“ v Evropě, především ve Francii, silný hladomor, který se českým zemím kromě zvýšené neúrody do značné míry vyhnul. Eduard MAUR, *Úvahy o moru roku 1680 v Kutné Hoře a okolí*, in: Eduard Maur et al., *Historik bez hranic. Z díla profesore Eduarda Maura*, Pardubice 2017, s. 61–74, zde s. 62.

22) Na Cholticku se neúroda negativně dotkla populačního vývoje především v letech 1694–95. Viz Lukáš HRADECKÝ, *Demografický vývoj farnosti Svinčany v letech 1684–1783*, bakalářská práce FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2016, s. 66.

svazku, což vychází z historického vývoje tohoto typu pramene, který, jak jsme již výše vysvětlili, původně sloužil právě k evidenci poddanských sirotků v podobě tzv. sirotčích register (nadpis titulního listu poddanského seznamu z roku 1681 zněl „*Řízení sirotkův a osedlých hospodářův při panství Choltickém ode dne 1. January Ano: 1681*“). Až za touto částí pak začínal soupis „živých hospodářů“ a jejich rodin dle jednotlivých rychet a do nich příslušejících obcí. Již v roce 1685 byla věnována primární pozornost žijícím hospodářům a jejich rodinám, soupis sirotků, resp. rodin po zemřelém hospodáři, býval od této doby uváděn na konci dané rychty. Problém představuje pouze fakt, že s ohledem na evidenci osiřelých dětí, nemanželských potomků a vdov za celé rychty bez bližšího určení místní příslušnosti k obci nelze, alespoň pro první roky sledovaného období, analyzovat studované skutečnosti za jednotlivé obce, nýbrž pouze za celé rychty.

Základní struktura samotných zápisů i evidovaných informací zůstala v obou vymezených obdobích v podstatě shodná. Dle sociální hierarchie byly v soupisech za obce evidovány rodiny osedlých i neosedlých hospodářů (od sedláků po podruhy) tak, že jméno přednosta domácnosti bylo předsazeno ostatním rodinným příslušníkům. Kromě jména a příjmení byl zaznamenán věk dotyčného, u hospodářů zpravidla i sociální postavení či povolání, případná funkce v rámci obecní samosprávy a rovněž řemeslná specializace, pokud se přednosta domácnosti živil i jinak, než zemědělskou výrobou (běžné u bezzemků či podruhů). Zprvu nebyly v soupisech sociální kategorie výslovně uváděny, už v první polovině 80. let 17. století však došlo k rozdělení seznamu dle sociálních i jinak definovaných skupin na sousedy (pouze městys Choltice), sedláky, chalupníky, nájemníky, podruhy, sloužící při zámku (pro Choltice) a zběhlé poddané (*zběhlíci*). Uvádění těchto skupin se postupem času i s ohledem na danou lokalitu mírně lišilo. Kromě zmíněných údajů byly zapisovány více či méně obsáhlé poznámky, zachycující u jednotlivých evidovaných osob aktuální místo pobytu či parametry čelední služby.

Pokud bychom měli charakterizovat léta 1681–1700 z hlediska vedení poddanských seznamů na panství Choltice,²³⁾ jedná se o dobu, kdy vzniká ustálená systematická evidence poddanského obyvatelstva na tomto dominiu, přičemž je třeba zmínit, že zcela první soupis poddanských hospodářů se zde objevil již roku 1631,²⁴⁾ šlo však prozatím o záležitost solitérní. První

23) Státní oblastní archiv (SOA) Zámrsrk, fond Velkostatek Choltice, inv. č. 477–495, kn. č. 471–489, soupisy poddaných 1681–1700.

24) SOA Zámrsrk, fond Velkostatek Choltice, inv. č. 465, kn. č. 459, Soupis osedlých sedláků a chalupníků, 1631.

dochované poddanské seznamy, stojící na počátku řádné každoroční evidence obyvatelstva, pocházejí až z roku 1672. Jak jsme již poznamenali, právě první zvolené období je dobou stability, která se projevila nejen v absenci výraznějších demografických krizí, ale i neměnným legislativním prostředím v oblasti pracovněprávní. Jedná se o období stabilizace po poslední silné morové epidemii a sociálních nepokojích z roku 1680, dobu, ve které již byly z větší části obnoveny válečné poustky a doplněny populační ztráty způsobené třecetiletou válkou. Proto i zkresení zjištěných údajů dotýkajících se čelední služby předpokládáme pouze minimální.

Jde-li o samotné poddanské soupisy z této doby, jejich informační hodnota je mimořádná. Nejenže se z nich dozvídáme základní údaje definované v úvodu, ale zejména v případě sloužících sirotků, nad nimiž společně s jejich financemi bděla do dosažení dospělosti vrchnost, byly v soupisech uváděny výše sjednaných ročních mezd u poddanských hospodářů. To skýtá značný potenciál především k poznání finanční stránky zajištění mladých lidí pro jejich budoucí samostatnou existenci. Kromě toho soupisy z této doby vcelku solidně informují také o lokalitě, kde se čeleď nacházela ve službě, stejně jako o jménu jejího zaměstnavatele.

Ze zcela formálního hlediska se v roce 1685 změnila struktura vedení poddanských soupisů. Na prvním místě byli evidováni nikoliv sirotci, jako tomu bylo doposud, nýbrž živí hospodáři s rodinami. Sepsání sirotků za celou rychtu se nově nacházelo na konci dané rychty. V případě městečka Choltice byla v seznamu vyčleněna zvláštní kategorie „*Vrchnosti přislaužící*“, kam se zvlášť zapisovaly osoby sloužící při zámku a ve vrchnostenských podnicích. Kromě toho byla posílena „formulářová struktura“ dokumentu, kdy k jasně definovaným sloupcům přibýly kolonky evidující v předchozím roce nově narozené a zemřelé, stejně jako údaj, zda se dotyčný nachází na panství, nebo zběhl.

Poddanské soupisy z druhého ze sledovaných období, tedy z let 1765–1784,²⁵⁾ se odlišují oproti předchozím jmenovaným v několika aspektech. Jednak spadají do doby zřejmě nejtvrší legislativní úpravy po vydání tereziánského čeledního řádu pro Čechy z roku 1765, ale zároveň zčásti přecházejí do období po roce 1781, tedy po zrušení nevolnictví, se kterým bylo spojeno také zrušení povinné čelední služby (s výjimkou sirotků). V tomto kontextu tak můžeme sledovat důsledky oné legislativní změny v závěru studovaného období. Dalším rozdílem je pak množství informací

25) SOA Zámorsk, fond Velkostatek Choltice, inv. č. 535–551, kn. č. 529–545, soupisy poddaných 1765–1784.

Doradů Roku 1685	Léta Doradů 1684 1685	Přičteno 1685
Nes Lovčice		
Jakub Dobránský 38		
Anna Mlýnská 37		
Barbora z Dvora 13		
Jan 8		7
Anna 6		
Michal 4		
Wilhelm 1		
Jan Ezerma 30		
Dorothea Mlýnská		1
Barbora z Dvora	1	
Michal z Dvora 55		
Anna Mlýnská 44	1	
Jakub z Dvora 17		1
Jan 12		1
Barbora z Dvora 7		1
Jan 4		1
Jakub Doradů 22		
Barbora z Dvora 22		2

Obr. 1: Ukázka listu z poddanského seznamu panství Choltice pro rok 1685 (ves Loděnice). Zdroj: SOA Zámorsk, fond Velkostatek Choltice, inv. č. 481, kn. č. 475, soupis poddaných 1685, nefol.

Meistův šoltic		zámek	zámek
Johann Föllner	56	Princator	
Jerobim Müngel	57		
		Princator	29 wünschelstein in Dörfel
Maclear Wiffa	50	F	
Jerobim Müngel	58		
Maclear Frimel	62		
Carbom Müngel	56		
		Princator	33 Müngel
		Carbom	27
		Princator	26 gadingen
Jiri Lewinst	25	Princator	
Anna Müngel	26		
	5		
	3		
	2		
Francis Wömiend	64	gamingen	
Frantýšek Müngel	53		
	24		
	21		
	19		
	16		
	11		
	7		

Obr. 2: Ukázka listu z poddanského seznamu panství Choltice pro rok 1784 (městečko Choltice). Zdroj: SOA Zámorsk, fond Velkostatek Choltice, inv. č. 551, kn. č. 545, soupis poddaných 1784, nefol.

obsažených v poznámkách, které jsou oproti předchozímu století výrazně stručnější. Neevidují už například mzdu sloužících, zato se v 80. letech objevuje domovní číslo, na kterém dotyčný vykonával v dané obci čelední službu. Tato informace v soupisech přibyla zřejmě v souvislosti s tereziánskou reformou z roku 1770 zavádějící právě povinné číslování domů. Takový údaj může pomoci s jednoznačnou identifikací zaměstnavatele, zvláště pokud v uvedené obci figurovalo více hospodářů totožného příjmení (často byla uváděna služba u zaměstnavatele označeného pouze příjmením).

Velice důležitou a zároveň zajímavou otázkou je způsob a zejména termín sepisování poddanských soupisů. Co se týče způsobu jeho vzniku, můžeme s velkou pravděpodobností předpokládat, že písař, který měl vyhotovit dokument na následující rok, opsal základní údaje včetně věku povýšeného o jeden rok a struktury rodin dle aktuálního seznamu a v rámci stavění poddaných zapsal už jen informace do poznámek, resp. kolonky označené jako „*kde zůstávají*“, které byly platné pro následující období. Takovou praxi potvrzuje i Markéta Pražáková Seligová pro panství Horní Police, případně Věra Slováková pro panství Slavkov u Brna.²⁶⁾ V některých soupisech je patrné, že do existující struktury byly vpisovány nově narozené děti, pro jejichž jména nebylo na stránce mezi jednotlivými domácnostmi vynecháno potřebné místo. Podobně v případě rodin, kde v průběhu předchozího roku zemřel hospodář, byla její evidence provedena na obvyklém místě ve struktuře živých hospodářů, ovšem s vyznačením křížku (symbolem pro úmrtí dotyčného) a poznámkou, že rodina je od daného roku vedena mezi sirotky. Někdy byla s tímto komentářem celá domácnost v seznamu přeškrtnuta, resp. mřezována, přičemž byla vždy zařazena na konec evidence sirotků pro daný rok. Na druhou stranu jsme se setkali i s případy, kdy bez zjevných příčin zmizela ze seznamu celá rodina, aniž by u ní v dokumentu z předchozího roku byla zapsána jakákoliv změna. Důvodem mohl být fakt, že úředníci již v průběhu platného roku, tedy mimo stavění sirotků, do soupisů poznámky až na výjimky nedoplňovali (zápisy, kde je například evidována změna místa služby, jsou naprosto ojedinělé), přesto však s odchodem rodiny při sestavování dokumentu obeznámeni byli. Taková rodina s největší pravděpodobností opustila panství, ať už legálním, či nelegálním způsobem. Úmrtí členů domácností byla totiž v soupisech evidována velmi pečlivě, a to i v případě nově narozených dětí, jejichž věk seznamy uvádí s přesností na měsíce, někdy i týdny.

26) M. PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ, *Život poddaných v 18. století*, s. 42–46; V. SLOVÁKOVÁ, *Služba v městském a venkovském prostředí na Moravě*, s. 279.

Na základě kusých zmínek v různých pramenech si můžeme udělat jistou představu o podobě každoročního stavění poddaných na Cholticích. Tato důležitá součást vytváření evidence poddanského obyvatelstva včetně sirotků a zajišťování pracovních sil pro vrchnostenské podniky nebyla dosud obecně z funkčního hlediska dostatečně popsána. V úvahu přitom připadají v zásadě jen dva scénáře. Většina historiků, s odkazy na pramenné doklady i dobovou naučnou literaturu (např. Kryštof Fischer), se kloní k variantě stavění realizovaného v sídle vrchnosti,²⁷⁾ potažmo ve vrchnostenské kanceláři (na radnici v případě města), kam se v daném termínu měli poddaní za povinnost dostavit, aby doložili svou přítomnost na panství a nahlásili, kde a u koho budou v následujícím roce ve službě, případně byli do služby umístěni vrchností. Druhá varianta počítá s cestou vrchnostenských úředníků po panství do jednotlivých rychet, kde se uskutečnila kontrola, jakási vizitace poddaných „in situ“ za pomoci rychtářů. Jejich nepostradatelná role se však předpokládá v obou naznačených případech, jelikož rychtáři představovali důležitý mezičlánek nejen v komunikaci mezi poddanými a vrchnostenskou správou, byli nepochybně také zodpovědní za to, že se všichni poddaní před vrchnost postaví.²⁸⁾

Druhá z vyčtených variant, kterou například pro jihočeské panství Třeboň popisuje Jaroslav Čechura jako běžnou praxi na přelomu 17. a 18. století,²⁹⁾ se z několika důvodů, alespoň v případě Choltic, nejeví jako příliš pravděpodobná. V první řadě by byla pro vrchnostenské úředníky časově i fyzicky velice náročná (zvláště s přihlédnutím k ročnímu období, kdy měla

27) M. PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ, *Život poddaných v 18. století*, s. 33; Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV.–XIX. století*, Praha 1930, s. 94; Valentin URFUS, *Právní postavení námezdních pracovníků u nás v 16. až 18. století*, Právněhistorické studie 2, 1956, s. 198–249, zde s. 208–210; Josef KALOUSEK (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské (Archiv český 24, 1698–1780)*, Praha 1908, s. 26–28, č. 349, zde s. 27; J. KRIVKA, *Význam poddanských seznamů*, s. 50; Josef PEKAŘ, *Kniha o kosti. Kus české historie*, 2. díl, 2. vydání, Praha 1935, s. 110.

28) „... při novém léte, když se sirotci staví a rychtářům se dosti přísně nařizuje a poroučí, aby jeden každý pod správu sobě svěřené sirotky před vrchnost postaviti hleděl...“ Viz Řád poddanský města Poličky 1719 in J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské (AČ 24, 1698–1780)*, s. 124.

29) J. Čechura uvádí, že úředníci třeboňského panství v počtu jednoho až dvou mužů měli během několika dní v listopadu nebo prosinci každého roku vizitovat celkem 70 vesnic dominia, kdy v jednom dni zkontrolovali a zapsali až 1 000 poddaných. Případné nedostatky a mezery v evidenci přitom měly být napravovány ex post. Viz Jaroslav ČECHURA, *Neklidný život obyčejné ženy. Johana Peřková (1703–1745)*, Praha 2015, s. 56.

probíhat), byť by její realizace mohla teoreticky přinést přesnější výsledky. Nenasvědčuje jí však ani fakt, že evidence příslušníků některých rodin nebyla vždy zcela přesná, a to zejména v případě malých a novorozeneckých dětí, o jejichž existenci neměla správa panství často poněmčí několik let. Jako příklad je možné uvést rodinu Jana Rosypala, která měla v 80. letech 17. století v nájmu odlehlý mlýn v osadě Medenice a u jejíhož zápisu po dva roky (1695–1696) bez jakéhokoliv vysvětlení zcela absentuje pět dětí, které se v roce 1697 opět objevují. Rodina se přitom ve zmíněném období zcela jistě nacházela na stejném místě. Obdobně byly někdy do seznamů dopisovány děti starší než jeden rok, o kterých vrchnostenská úředníka při sestavování soupisu pro předchozí období neměli tušení. V těchto případech tak byli zcela nepochybně odkázáni na ústní informace od poddaných a rychtářů, nikoliv na vlastní zjištění učiněné v místě bydliště stavěných osob.

Potom tu máme také některé pramenné zmínky a odkazy podporující první z variant, tedy stavění sirotků a dětí živých hospodářů v sídle vrchnosti, v našem případě tedy na choltickém zámku. Od přelomu 17. a 18. století povolovala vrchnost odchod poddaných za práci nebo na řemeslo (vandr) za podmínky ručení několika osob (zpravidla dvou) hotovými penězi. Ty musely slíbit, že se propouštěný bude každý rok hlásit, případně se dostaví k „vánočnímu řízení“, jinak ručitelé zaplatí pokutu ve výši nejčastěji 20–50 tolarů. To nám praví např. poznámka uvedená v poddan- ském seznamu z roku 1714 u Melichara Hiršta, syna choltického mlynáře: „*Řemesla mlynářského jest na vandru propuštěn, kterého zase při vánočním řízení postaví, Martin Komárek a Martin Havlíček z Choltic pod 20 toлары pokuty ručili.*“³⁰⁾

Podobně hovoří i zachycení praxe stavění sirotků (poddaných), resp. jednotlivé indicie vedoucí k jejímu objasnění, nalezené v různých pramenech (nejen sirotčích registrech) archivního fondu sousedního pardubického velkostatku pro 17. století, které utřídil pardubický archivář František Svatoň v rámci nepublikovaného rukopisu o sociálním postavení venkovské čeledi v 16. a 17. století.³¹⁾ Byť se v případě Pardubic jednalo o panství komorní, nesrovnatelné velikosti s Cholticemi, lze předpokládat, že s ohledem na geografickou spřízněnost fungovalo stavění na obou dominiích na podobné bázi. Řada pramenných odkazů potvrzuje termín *stavění sirotků* na konci každého roku, přičemž se výjimečně připouštěla možnost stavění i v průběhu

30) SOA Zámorsk, fond Velkostatek Choltice, kn. č. 490, soupis poddaných 1714, nefol.

31) F. SVATONĚ, *Sociální postavení vesnické čeledi na Pardubicku.*

roku, zejména v případech uzdravených poddaných, kteří byli opět schopni sloužit, nalezených či navrátivších se zběhlých osob, případně navrátilců z vojenské služby.³²⁾ Na pardubickém panství probíhalo stavění na zámku v „sirotčí“ kanceláři (snad před samotným hejtmanem), kam se osobně (zřejmě za doprovodu případných zaměstnavatelů či rychtářů) měli sirotci a sloužící dostavit. To dokládá např. zápis z roku 1643 týkající se patnáctiletého čeledína prozatím nesmluveného u Jana Sedláka v Ředvicích, kterého měl tento hospodář „do tří dnů na zámek dostaviti, aby se očitě spatřil“. Jiná poznámka u osoby bývalého „pacholka při artilerii“ Jana Michalička uvádí, že se dotýčný postavil na sirotčí kanceláři 22. ledna 1677 a ukázal „list chování svého“. Ještě ten den mu bylo vydáno potvrzení, aby mohl být na příští rok zjednán do služby.³³⁾ Podobných zmínek bychom našli celou řadu.³⁴⁾

Otázkou také zůstává, zda vrchnost obsazovala místa sloužících pouze ve vlastních podnicích, v rámci zajištění chodu režijního hospodaření panství, nebo uplatňovala svůj vliv i v umístování poddaných do služby k poddanským zaměstnavatelům. Podle Josefa Pekaře probíhalo stavění sirotků u příležitosti výročních soudů a bylo v podstatě jakýmsi „veřejným trhem“ pracovní síly za účasti zástupců vrchnosti i „selské obce“. Sirotky a ostatní mládež z poddanských rodin, standardně sociálně níže postavených, které vrchnost neupotřebila v daném/následujícím roce coby čeleď pro své podniky a na jejichž výběr měla přednostní právo, si „rozebrali“ v první řadě vrchnostenští úředníci a dále poddaní sedláci pro vlastní potřebu, ti nadaní pak byli posíláni do učení řemeslu, případně na studia.³⁵⁾

Pokud tedy vyvstala akutní potřeba na obsazení míst v rámci vlastních podniků, povolávala vrchnost děti i ze selských rodin, které standardně do služby nechodily.³⁶⁾ V případě, že vrchnost dokázala pokrýt své potřeby si-

32) Tamtéž, s. 18 (Velkostatek Pardubice, sign. G 62, fol. 490).

33) Tamtéž, s. 18 (Velkostatek Pardubice, sign. G 62, fol. 756).

34) Viz zejména sirotčí registra pardubického panství uložená v SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice, sign. G 62, G 63, kn. č. 328, 329, kniha sirotčí 1642–1730 a 1642–1739.

35) J. Pekař naznačil praxi stavění sirotků na kosteckém panství následovně: „... sirotkové měli se každoročně o výročních soudech „stavěti“ na kancelář vrchnostenskou, aby – jak ze starších instrukcí patrno – bylo rozhodnuto o jejich opatření. Úřad spolu s obcí selskou měl jim vyjednat službu – a to buď v panském dvoře nebo u sedláka – nebo měl je dáti na řemeslo.“ J. PEKAŘ, *Knihy o kosti*, s. 110; Eduard MAUR, *Poddaní točnického panství v druhé polovině 17. století*, in: E. Maur et al., *Historik bez hranic*, s. 111–170, zde s. 166.

36) To byl případ neúrody v letech 1694–96, která se na Cholticku podepsala v řadě rodin zvýšenou úmrtností a tím pádem i nedostatkem pracovních sil, které vrchnost nahrazovala dětmi i ze sociálně výše postavených rodin.

rotky a dětmi bezzemků, s největší pravděpodobností nezasahovala poddaným, resp. poddanským dětem do výběru zaměstnavatele. Důležitou roli zřejmě hrála také konkrétní míra robotního zatížení poddanského obyvatelstva, jelikož robotní práce představovala pro vrchnost levnější alternativu k placené námezdní práci, byť nucená služba ve vrchnostenských podnicích byla, jak se zdá, často odměňována pouze naturálně.³⁷⁾

Poměrně přesnou představu máme o tom, kdy se stavění poddanských dětí konalo, resp. kdy byly sestavovány poddanské seznamy. Jak jsme již uvedli, nachází se v nich zmínky o „vánočním řízení“, což byla doba, kdy zřejmě poddaní fyzicky navštěvovali vrchnostenskou kancelář, kde byl stav týkající se jejich pobytu v příštím roce zapisován do předvyplněných seznamů. Finální elaborát pak dotvářel písař na samém konci roku, přičemž datum jeho platnosti bylo uvedeno na titulním listu většiny ročníků, jak jsme poznamenali výše v případě soupisu z roku 1681. Datací seznamů známe i díky poměrně přesnému záznamu věku evidovaných novorozenat, výjimečně jsou uváděny i děti několik dní staré, takže není problém za pomoci matriční evidence ověřit skutečné datum vzniku těchto materiálů. To je užitečné především pro druhou polovinu 18. století, kdy údaje o platnosti, resp. vzniku soupisů z jejich titulní strany opět mizí, alespoň v případě choltického panství. Obecně lze říci, že od druhé poloviny 70. let 17. století se ustálila praxe vyhotovování či finalizace poddanských seznamů na počátku daného roku, pro který byl dokument v platnosti. S výjimkou roku 1696, kdy soupis platil již od 28. prosince roku předchozího, jsou všechny ostatní ve sledovaném období let 1681–1700 datovány 1. lednem. V 18. století pak zřejmě došlo ještě k posunu o několik dní, lze však tvrdit, že se stavění poddaných včetně vytvoření finálního seznamu realizovalo nejpozději do konce první lednové dekády, nejpravděpodobněji tedy do svátku Tří králů.³⁸⁾ Soupisy tak byly skutečně vytvářeny na daný rok, kdy již bylo jasné rozdělení poddaných do služby, zároveň byl dokument postaven na demografických údajích roku předchozího (věk, narození, úmrtí, sňatek a migrace). M. Pražáková Seligová uvádí, že v případě Horní Police, kde byla praxe vedení soupisů patrně velmi podobná, unikaly evidenci nově narozené děti, které ještě v daném roce zemřely.³⁹⁾ Na Cholticích však byly

37) Konkrétní případ stížnosti poddaných a jejího řešení stran nucené panské služby v druhé polovině 17. století viz Jaroslav ČECHURA, *Černínové versus Kysibelští*, Praha 2003, s. 32–33, 130, 135.

38) Ke stejnému závěru dochází rovněž M. PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ, *Život poddaných v 18. století*, s. 44.

39) Tamtéž, s. 45.

často zapisovány v seznamu pro další rok i děti, které v době jeho vytváření již nežily, což nám značí údaj o věku s přesností na měsíce (díly roku) a symbol křížku. Lze však předpokládat, že tato evidence nebyla zcela důsledná a komparace s matrikami je zde tedy na místě.

To platí i v případě hodnocení věkových údajů v poddanských seznamech, kdy pravděpodobnost jejich zkeslení roste úměrně se stářím evidovaných osob. Byť tento typ pramene vznikl z větší části systémem opisování a tedy postupného přičítání jednoho roku k věkovým údajům z předchozího soupisu, tudíž by se dal předpokládat jejich vcelku nezkreslený obraz, narážíme na řadu případů, kdy věk přičítán v následujícím roce buď vůbec nebyl, nebo naopak bylo přičteno roků hned několik.⁴⁰⁾ Proto je vždy vhodné pracovat nikoliv s aktuálním věkem dotyčného uváděným soupisem, nýbrž věkem přepočteným ke skutečnému (dle matriční evidence) nebo pravděpodobnému (dle jiné evidence vč. poddanských seznamů) roku narození. Nutno podotknout, že s ohledem na pečlivé zaznamenávání nově narozených dětí v poddanských soupisech se přepočet k roku narození z tohoto dokumentu jeví jako velmi spolehlivý. Počátek matriční evidence na Cholticku, tedy pro farnost Svinčany, pod kterou v podstatě celé dominium až do konce 18. století spadalo, datujeme rokem 1683,⁴¹⁾ a proto není možné z matrik ověřit datum narození u osob, které vstupovaly do evidence v prvních dvou až třech letech námi sledovaného období.

Zmínit bychom se měli také o specifických případech osob vedených nejčastěji v kategorii zběhlých nebo sirotků, o kterých vrchnostenská správa řadu let neměla žádné informace (nejčastěji vojáci a zběhlí poddaní) a jejichž věk v důsledku zmíněného přičítání dosahoval vysokých hodnot i přes 70 let. Výjimkou tak nejsou pětasedmdesátiletí vojáci, „zběhlíci“ či čeledí sloužící na jiném panství v obdobném věku. Tyto osoby pak vrchnostenská správa jednou za několik desetiletí ze seznamu hromadně vyškrtávala.⁴²⁾

S přihlédnutím k výše uvedeným faktům lze obecně poddanské soupisy pro panství Choltice hodnotit jako mimořádně pečlivě vedené dokumenty s obsáhlými poznámkami zachycujícími aktuální místo pobytu jednotlivci

40) Podrobnou analýzou spolehlivosti věkových údajů se pro panství Horní Police zabývala M. Pražáková Seligová, viz tamtéž, s. 46–48.

41) SOA Zámorsk, Sběrka matrik Východočeského kraje, sign. 1849, FÚ Svinčany, matrika NOZ 1683–1718.

42) O jednorázovém vypuštění „mrtvých duší“ ze seznamů jednou za několik let píše E. MAUR, *Základy historické demografie*, s. 66. Tuto praxi v evidenci poddaných pro jihočeská panství potvrzuje také J. ČECHURA, *Neklidný život obyčejné ženy*, s. 66.

vých členů domácnosti a parametry čelední služby do takové míry, že je možné identifikovat lokalitu služby, zaměstnavatele a často i výši roční mzdy a pracovní pozici (v 17. století). Jejich informační potenciál je možné v budoucnu vytěžit i při studiu osudů vdov a sirotek, stejně jako zmrhaných žen a nemanželských dětí, jejichž životní cestu pramen velice dobře dokumentuje. Soupisy byly v 17. století až na výjimky vedeny v češtině, v 18. století se objevuje kombinace češtiny a němčiny, která postupně v soupisech převládla.

REGISTERS OF SUBJECTS AND THE STUDY OF LIFE CYCLES OF THE RURAL POPULATION IN THE EARLY MODERN AGE

The example of domestic service on the Choltice estate in East Bohemia

Registers of subjects (*Mannschaftsbücher*) developed during the 16th and (especially) 17th centuries from registers of orphans (*Waisenregister*). They represent one of the most important sources of information on the administration of aristocratic estates during the Early Modern Age, as they contain a wealth of information on the subjects of a particular estate, providing an insight into the life cycles of the majority of the resident population.

Registers of subjects can be used to conduct historical demographic research focusing on issues such as reproductive behaviour, the age structure of the population, migration, social stratification, or the historical changes undergone by a particular family. For this purpose, the registers can be studied in combination with parish registers, which make it possible to address the flaws that are typical of subject registers – such as the recording of all persons officially domiciled at an estate, regardless of whether they were physically resident there (a practice which led to the frequent presence of “phantom” individuals in registers). It is also possible to use the subject registers to supply information that is missing from the parish registers, especially when reconstructing family histories.

The subject registers offer considerable potential for research into the history of domestic service – an issue that has not yet been adequately explored in Czech historiography – as they represent a valuable source of information on this subject. In many cases (depending on the existence and information value of the standard entries in the registers), it is possible not only to trace the number of persons employed in domestic service during a particular year, but also to determine the normal duration of such service, the nature of the service, the geographical horizons of domestic servants, and their wages. The article presents a concise demonstrative account of these issues using the example of the Choltice estate in East Bohemia during the 17th and 18th centuries; a coherent series of subject registers has survived from this estate, offering valuable information on domestic service.

